

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОНОМІНАТИВІВ У ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ

У статті розглянуто різні підходи науковців до розуміння граматичної природи прономінатива і визначення його морфологічного статусу. Схарактеризовано семантичну навантаженість займенника в поетичному тексті. Окреслено основні стилістичні сфери займенників. Виокремлено стилістичні можливості прономінатива в поезіях: здатність інтимізувати текст, давати оцінку повідомлюваному, виявляти свою семантичну багатофункціональність. Проаналізовано участь займенників у творенні стилістичних засобів і фігур у поетичних текстах, зокрема анафори, епіфори, оксюморона, антитези.

***Ключові слова:** займенник, семантико-стильовий потенціал, поетичний текст, стилістичні можливості, стилістичні засоби.*

Калашник О.В. Семантико-стилистические особенности прономинативов в поэтическом тексте. *В статье рассмотрены различные подходы ученых к пониманию грамматической природы прономинатива и определения его морфологического статуса. Охарактеризована семантическая нагрузка местоимения в поэтическом тексте. Очерчены основные стилистические сферы местоимений. Выделены стилистические возможности прономинатива в поэзиях: способность интимизировать текст, давать оценку сообщаемому, определять свою семантическую многофункциональность. Проанализировано участие местоимений в создании стилистических приемов и фигур в поэтических текстах, в частности анафоры, эпифоры, оксюморона, антитезы.*

***Ключевые слова:** местоимение, семантико-стилистический потенциал, поэтический текст, стилистические возможности, стилистические приемы.*

Kalashnyk O. V. The semantic and stylistic peculiarities of pronominals in the poetic text. *The article devotes to different scholars' approaches to understanding the grammatical nature of pronominals and their morphological status determination. The semantic capacity of pronouns in the poetic texts is clarified. The key stylistic scopes of pronouns are defined. The stylistic abilities of pronominals in poetry are determined, such as: the ability to intimate text, evaluate the message, identify its own semantic multifunctionality. Participation of pronouns in the derivation of stylistic means and figures in the poetic texts, such as anaphora, epiphora, oxymoron, antithesis in particular, is under analysis.*

The need for investigation on the topic derives from the necessity for further analysis of the pronoun's semantics in literature, for outlining its expressive features. The purpose of the article is to specify stylistic abilities of pronoun, define semantic and stylistic potentiality of pronoun in the Ukrainian language. The objectives of this research concern the determination of stylistic features of pronoun in poetic text. The material for investigation is presented by the poetic texts of Ukrainian poets of XIX – XX century. Conclusion: The pronoun is inherently meaningful, that is realized in the text, especially in poetry, where it obtains particular semantic nuances.

***Keywords:** pronoun, semantic and stylistic potentiality, poetic text, stylistic abilities, stylistic means.*

Однією із спірних проблем сучасного мовознавства є статус займенника в системі частин мови.

Займенник (лат. pronomen) – це особливий морфологічний клас слів, який викликав різні неоднозначні трактування, оскільки він не виконує номінативної функції і в той же час є багатофункціональним у плані

анафоричного повідомлення, в організації синтаксичної конструкції та у вираженні семантичної настанови в поетичному тексті.

Виокремлюються два підходи до розуміння граматичної природи прономінатива: 1) займенник – особлива повнозначна частина мови; 2) займенник не є самостійною частиною мови.

Здавна серед мовознавців поширена думка про несамостійний характер займенника. Так, О. Пешковський прирівнював займенники до іменників, прикметників, прислівників і числівників. Він зазначав, що займенники позбавлені предметного значення і, маючи лише формальне, граматичне значення, виконують виключно вказівну (дейктичну) функцію. На основі формальної подібності до відповідних частин мови слова *я, ти, він, хто, що* слід уважати займенниковими іменниками, *мій, твій, який, чий, інший, цей, той* – займенниковими прикметниками, так як і слова типу *по-моєму, по-твоєму, як, так, де, там, тоді* – займенниковими прислівниками [8: 154]. Подібний погляд на займенники відстоювали П. Фортунатов, Д. Ушаков, М. Дурново, М. Петерсон, Л. Щерба, І. Кучеренко та ін. Однак ніхто, крім крайніх формалістів, не заперечує, що займенники все ж таки не ідентичні з іншими частинами мови і щодо семантики утворюють окрему, відмінну від інших частин мови, групу слів, яку деякі дослідники пропонують назвати «семантичною категорією» [5: 17].

На думку О. Потебні, серед займенників є слова предметні, конкретні, предметно-формальні (*той, цей*) і суто формальні (*я, ти*). Тому він, хоч і вважав займенник самостійною частиною мови, відносив його до своєрідного лексико-семантичного типу слів, які можна класифікувати за значенням на певні лексико-семантичні групи [2: 136]. В. Виноградов як окрему частину мови виділяє тільки предметно-особові займенники, до яких зараховує співвідносні з іменником особові, зворотний, питально-відносні, неозначені і заперечні займенники [1]. І. Вихованець, К. Городенська, В. Ожоган користуються терміном «займенникові слова», виокремлюючи їх як підкласи іменника, прикметника, числівника або прислівника.

Традиційний погляд на займенники як самостійну частину мови обстоюють О. Шахматов, Л. Булаховський, М. Жовтобрюх, І. Матвіяс, таке ж трактування послідовно репрезентоване у вищівських та шкільних підручниках і посібниках. Так, М. Жовтобрюх вважав, що «...займенники становлять окрему, самостійну частину мови. Розподіляти належні до їх складу слова між іменниками, прикметниками та прислівниками немає будь-яких підстав, хоч залежно від їх співвідносності з іншими частинами мови, виконуваних ними вказівних функцій вони поділяються на іменникові, прикметникові, числівникові та прислівникові» [4: 22].

В обох випадках, як зазначав В. Виноградов, «граматика змушена розкривати семантичний бік займенників як окремої «частини мови» або як «екстериторіальної», «позаграматичної» групи слів» [1: 149].

Отже, від того вважати займенник окремою частиною мови чи ні, життя його в мові, функціонування в тексті, стильова навантаженість не змінюється, чим здавна мотивується увага лінгвістів до цих питань [7].

Мета статті – уточнити стилістичні можливості займенника, семантико-стильовий потенціал займенника в українській мові.

Предмет дослідження – стилістичні можливості займенників у поетичному тексті.

Матеріалом дослідження послужили твори українських поетів XIX – XX століття.

Як носії широкого узагальненого значення, що за різних конкретних умов може виявитися по-різному і, отже, виражати досить складні смислові стосунки, – займенники, хоч і представлені невеликою кількістю слів, вживаються в мові дуже активно. За частотою вживання вони посідають перше місце серед усіх частин мови. Відповідно, вага їх у мовленні досить велика.

Займенники у мові виконують функцію узагальнених заміників слів іменних частин мови, бо мають дуже загальну вказівну, неозначену або заперечну семантику. Однак основний компонент у їх семантиці – це відносність. Завдяки їй кожний займенник може співвідноситися з багатьма словами конкретної семантики інших іменних частин мови.

Виокремлюються, як зазначає Л. Мацько, дві основні стилістичні сфери займенників. Перша – це можливість у результаті заміни займенниками інших слів, як правило, іменних, уникати повторів, урізноманітнювати текст і до того ж створювати цілу гаму стилістичних значень (інтимізувати, виділяти, приховувати особу тощо). А друга – творення з допомогою займенників семантичного ланцюжка, унаслідок чого формується семантична і граматична зв'язність тексту [6: 44-45].

Для займенників більше значення, ніж для слів інших лексико-граматичних розрядів, має контекст, той комплекс виражальних засобів, у якому займенники розкриваються своїми відтінками й значеннями, реалізують свої стилістичні можливості [6: 57]. Займенникові форми, особливо в поезії, мають інтимізує (досить часто інтимізація підсилюється саме паралельним вживанням першої та другої особи займенників, що наголошує на духовній єдності поета й читача): *Срібний Київ, зимовий Київ... Грію вустами твої я руки. Після довгих кривавих доріг, після довгих годин розлуки знов я з тобою* (В. Сосюра); підсилювальне: *Хто може випити Дніпро, хто властен виплескати море...* (М. Рильський); зіставно-оцінне значення: *Ми розмовляєм сухо недарма, такі чужі, а ти при всіх натомість незримо обіймаєш чотирма мою незриму світлу непритомність* (Л. Костенко).

Найвиразнішої смислової й синтаксичної наповненості займенники набувають саме в поетичному тексті. За своїм змістом і категоріальними ознаками займенник відповідає узагальнено-символічній структурі віршованого твору. У поетичній мові займенники максимально актуалізуються. Конкретність, стислість поетичного твору, як правило, не послаблює, а, навпаки, посилює зв'язок між значеннями займенників і темою. Включені в поетичний текст, займенники виступають уже не тільки у своєму власному значенні, але і як елемент змісту та форми твору. Ситуація, що лежить в основі поетичного тексту, розкриває смислові й стилістичні можливості займенників [3].

Лірика, на відміну від епічних жанрів, уникає конкретизації, чіткої визначеності та називання імен. «Безіменність закладена в самій природі ліричного жанру, оскільки лірика відображає певну «комунікативну ситуацію», а саме – дуже особисте, інтимне звертання поета або до іншого **Я**, або до природи, до світу, до всесвіту, і все це на рівні глибинної інтроспекції. Єдино можливою формою вираження особистості в цих умовах є займенник, безіменне **Я**, ліричне «інкогніто» [10: 83–84]. Особові займенники досить часто виступають в поезії як засіб безпосереднього вияву автора чи його ліричного героя, як прийом, за допомогою якого змальовуються взаємини дійових осіб твору. Займенники другої особи поглиблюють ліричність оповіді, сприяють залученню читача до авторових роздумів, переживань, почувань. Інтимно-ліричного забарвлення надають викладові присвійні займенники [9: 161–162].

Як зазначає Л. Синельникова, «ледь не кожен розряд займенників в ліричному тексті виявляє себе багатofункціонально. Структурно-організуюча і когнітивна роль займенників робить цей клас слів важливим для розуміння сенсу вірша, для його інтерпретації» [11: 211]. Не можна не погодитися з думкою науковця, що саме займенники репрезентують ліричного героя поетичного твору, а ідіостиль поета «прочитується» через систему займенників навіть більше, ніж через інші знакові одиниці [11].

Для поета ліричні тексти – це спосіб комунікації, а для читача – діалог поета з ним або звернення – монолог, що має знайти відгук у його душі. В авторському **Я** виявляється не просто прагнення оприлюднити свій погляд, але й знайти прихильників, переконати кожне **Я** у правильності висловлених думок. Сповідальна манера пояснюється пристрасним бажанням поета бути зрозумілим читачеві: *Мій народе, У сади твої, сонцем залиті, не повернуться ночі страшні. Я твій атом, в твоїй я орбіті, і другої не треба мені* (В. Сосюра) [3].

У справжнього поета в кожному новому творі нове **Я**, оскільки «образ автора» зумовлюється не тільки особистими спостереженнями й світоглядом, але і його поглядами на смисл і значення поетичних узагальнень: *Мій побратиме! Інколи пейзажем Ми про людину найточніше скажем, І відгук пісні із лугів рясних Нам часом глибше від глибоких книг* (М. Рильський).

Значення займенника розкривається також за допомогою ліричного співрозмовника поета, оскільки інтимність поетичних роздумів, ліричне **Я** обов'язково передбачають його: *Учитель мій! Як ми тебе любили, як слухали тебе в полоні юних мрій!* (В. Сосюра) [3].

Задум автора та його ідейно-художнє завдання поезії полягають у тому, щоб залучити читача до ходу своїх роздумів, виразивши при цьому авторське ставлення до зображуваного: *Як в дні негод і в час подібний, коли ми гроз пройшли межу, так і тепер, мій краю рідний, тобі я піснею служу* (В. Сосюра).

Займенники беруть активну участь у творенні стилістичних засобів і фігур у поетичних текстах. Це й анафора: *Тільки тобою білий святиться світ, тільки тобою повняється брості віт, запарувала духом твоїм рілля, тільки тобою тішиться немовля...* (В. Стус), і епіфора: *Поки шовкові чорнітимуть*

брови, — Дайте-бо жить мені, дайте-бо жить!.. (К. Білиловський), і оксюморон: *На нашій славій Україні, на нашій — не своїй землі...* (Т. Шевченко), і антитеза: *Ми — джиги в закоркованих пляшках, а ви — хто ви, які ж ви комуністи? Ви ж комунізм вдалили в пелюшках!* (Л. Костенко) та багато інших.

Таким чином, займенник за своєю сутністю багатозначний, що зреалізується в тексті, зокрема поетичному, де він набуває особливих семантичних нюансів.

Перспективи дослідження обраної теми зумовлені необхідністю подальшого осмислення семантики займенників у художньому тексті, окреслення його виражальних можливостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Виноградов В. В.** Русский язык. Грамматическое учение о слове. / В.В. Виноградов. — М. : УЧПЕДГИЗ, 1938. — 591 с. 2. **Горпинич В.О.** Морфологія української мови : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / В.О. Горпинич. — К. : ВЦ «Академія», 2004. — 336 с. 3. **Дегтярьова Л. І.** Ліричні Я і Ми у поетичному тексті [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://kulturamovu.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine15-3.pdf>. 4. **Жовтобрюх М. А.** Займенник у системі частин мови / М.А. Жовтобрюх // Мовознавство. — 1994. — № 6. — С. 18–22. 5. **Зарецкий А. И.** О местоимении. / А.И. Зарецкий // Русский язык в школе. — 1940. — № 6. — С. 16–22. 6. **Мацько Л. І.,** Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови. / За ред. Л.І. Мацько. — К. : Вища школа, 2003. — 462 с. 7. **Олексенко О. А.** Займенники в поетичному мовленні І. Драча: семантика і функції / О. А. Олексенко // Мова. Культура. Взаєморозуміння : збірник наукових праць. — Дрогобич, 2012. — Вип. 2. — С. 220–228. 8. **Пешковський А. М.** Русский синтаксис в научном освещении. / А. М. Пешковський. — М. : УЧПЕДГИЗ, 1938. — 452 с. 9. **Пономарів О. Д.** Стилістика сучасної української мови : Підручник / О. Д. Пономарів. — К. : Либідь, 1992. — 248 с. 10. **Сильман Т. И.** Синтактико-стилістические особенности местоимений / Т. И. Сильман // Вопросы языкознания. — 1970. — № 4. — С. 81–91. 11. **Синельникова Л. Н.** Местоимение в дискурсе. Монографія / Л. Н. Синельникова. — Луганск : ГУ «ЛНУ имени Тараса Шевченко», 2009. — 412 с.

Калашник Оксана Вікторівна — пошукувач кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Україна, 61168, м. Харків, вул. Блюхера, 2.

E-mail: oksana.kalashnik.85@mail.ru
<http://orcid.org/0000-0003-3257-8280>

Kalashnyk Oksana Victorivna — Candidate for PhD in Philology at the Ukrainian Language Department, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Ukraine, Kharkiv, Bliukhera Str., 2.